

STANISŁAW WIERZCHOSŁAWSKI

UDZIAŁ HANDLU WEWNĘTRZNEGO
W TWORZENIU DOCHODU NARODOWEGO

I. UWAGI WSTĘPNE

Przemiany strukturalne w gospodarce narodowej oraz w poszczególnych jej dziedzinach są coraz częściej przedmiotem badań w różnych systemach społecznych. Od niedawna zainteresowania tego nurtu badań ekonomicznych skupiały się na śledzeniu przemian w całej gospodarce narodowej, a także w wybranych jej dziedzinach, zwłaszcza, w sferze produkcji przemysłowej i rolniej. Ostatnio przedmiotem coraz większych zainteresowań badawczych stają się przemiany strukturalne w sektorze usług, w tym także w dziedzinie handlu wewnętrznego. Rozwój sfery usług oferowanych przez aparat handlu wewnętrznego jest organicznie związany z ogólnymi procesami rozwoju gospodarczego i społecznego. Stąd też zagadnień wiążących się z tą dziedziną gospodarowania nie można rozpatrywać w sposób wyizolowany, lecz w ścisłym powiązaniu z ogólnymi przeobrażeniami całej gospodarki narodowej. Rozszerzenie się sfery oddziaływania usług handlu wewnętrznego jest bowiem uwarunkowane ogólnym poziomem rozwoju społeczno-ekonomicznego kraju. Niedostatecznie szybki rozwój tego działu powodować może bowiem liczne perturbacje w szeroko pojętym cyklu rozwoju gospodarczego, znajdujące m. in. swój wyraz w marnotrawstwie nakładów pracy żywej i uprzedmiotowionej w innych działach gospodarki narodowej. Szybszy rozwój sfery usług, w tym także handlu, niż sfery produkcji jest prawidłowością rozwoju gospodarki wysoko rozwiniętej i współcześnie uważany jest za jeden z wykładników społecznego i ekonomicznego postępu¹.

Rozpatrywane przeobrażenia strukturalne mogą być śledzone w skali gospodarki narodowej danego kraju w oparciu o różne zjawiska ekonomiczne, traktowane jako wielkości symptomatyczne tych procesów. Wymienić tu przede wszystkim należy rozmiary zaangażowanych czynników wytwórczych, udział danej dziedziny gospodarki narodowej w roz-

¹ Teoretyczne podstawy do oceny prawidłowości przeobrażeń ekonomicznej struktury krajów w miarę gospodarczego rozwoju i wzrostu dobrobytu od gospodarki o charakterze rolniczym poprzez gospodarkę przemysłową do usługowego modelu gospodarki stworzyli ekonomiści C. Clark (*The conditions of economic progress*, London 1957) i J. Furastié (*Le grand espoir du XX-e siècle*, Paris 1963).

miarach akumulacji globalnej na rzecz budżetu państwa lub tworzenia dochodu narodowego. Z uwagi na szczupłe ramy niniejszego opracowania w rozważaniach naszych ograniczymy się wyłącznie do określenia udziału handlu wewnętrznego w tworzeniu produktu społecznego. Pozwoli to określić miejsce i rolę handlu wewnętrznego w procesie wzrostu gospodarki narodowej w okresie powojennym. Wśród ekonomistów przeważa bowiem zgodny pogląd, że najbardziej precyzyjnym miernikiem wzrostu gospodarczego jest kategoria dochodu narodowego. Brak jest natomiast jednolitego stanowiska w kwestii, czy jako miernik wzrostu przyjąć dochód narodowy wytworzony czy podzielony oraz która kategoria dochodu narodowego jest bardziej właściwa: brutto czy netto. Pomijając referowanie znanych poglądów w literaturze, można zgodzić się z J. Pajestką, że korzystanie z kategorii dochodu wytworzonego i podzielonego jest uzależnione od celu badania². Dla potrzeb naszych rozważań bardziej właściwa jest kategoria dochodu narodowego wytworzonego. Przydatność agregatu dochodu narodowego brutto i netto w charakterystyce wzrostu gospodarczego jest w zasadzie jednakowa, z uwagi na to, że oba agregaty nie zawierają elementów powtórnego liczenia dochodu. Dwa względy natomiast, statystyczno-rachunkowy i merytoryczny, związany z przyrostem rzeczowego majątku produkcyjnego, skłaniają ekonomistów do uznania dochodu narodowego brutto jako kategorii bardziej przydatnej do wyrażania poziomu wzrostu ekonomicznego³. Z uwagi jednak na trudności w pełnej rekonstrukcji materiałów liczbowych dotyczących interesującego nas przedmiotu badania, w opracowaniu posługiwać się będziemy obiema kategoriami dochodu.

Podstawę źródłową podjętych rozważań stanowią opracowania Głównego Urzędu Statystycznego zawarte w dostępnych publikacjach statystycznych. Ze względu na to, że systematyczne prace nad szacowaniem dochodu narodowego w przekroju poszczególnych działów i gałęzi gospodarki narodowej podjęto dopiero w połowie lat pięćdziesiątych, okres lat 1947 - 1954 został potraktowany w sposób nieco fragmentaryczny. Tej okoliczności należy przypisać, że jakkolwiek rozważania obejmują dłuższy odcinek czasu (1947-1974) to szczegółowa analiza ograniczona została do przedziału lat 1955 - 1974. W takim stopniu, w jakim pozwoliły na to dostępne materiały źródłowe, proporcje udziału handlu w dochodzie narodowym starano się przedstawić na tle rozwoju handlu w innych krajach socjalistycznych.

² Por. J. Pajestką, *Zatrudnienie i inwestycje a wzrost gospodarczy*, Warszawa 1961, s. 10. Z doświadczenia wynika, że rozróżnienie tych kategorii ma istotne znaczenie jedynie w krótkich okresach czasu. W długich okresach dynamika obu kategorii dochodu narodowego nie wykazuje różnic. Prawdopodobnie ta, zaobserwowana na przykładzie szeregu krajów socjalistycznych, wypływa z tego faktu, że w długich okresach gospodarka narodowa musi dążyć poprzez krótkookresowe odchylenia do wyrównania bilansu płatniczego.

³ Por. I. Timofiejuk, *Mierniki wzrostu gospodarczego*, Warszawa 1968, s. 103.

II. STRUKTURA I DYNAMIKA PRODUKTU SPOŁECZNEGO HANDLU

Dochód narodowy wytworzony w określonej gałęzi produkcji materialnej stanowi różnicę między ogólną wielkością produktu społecznego a środkami produkcji zużyтыми na jego wytworzenie⁴. Jest on ucieleśnieniem pracy żywej zawartej w produkcie społecznym.

Produkt społeczny wytwarzany w handlu jest różnicą między wartością zakupu towarów przez organizacje handlowe a wartością sprzedaży ostatecznym odbiorcom. Różnica ta jest określona za pomocą marży globalnej, która jest sumą marż handlowych wszystkich szczebli działalności handlowej oraz innych wpływów. Marża globalna składa się z marży kalkulacyjnej⁵, podatku obrotowego i od operacji nietowarowych oraz salda różnic budżetowych⁶. Spośród tych elementów tylko marża kalkulacyjna jako ocena usługi handlowej jest ściśle związana z działalnością handlową i reprezentuje tę nową wartość, która została wytworzona w handlu. Pozostałe elementy natomiast, jak podatek obrotowy i różnice budżetowe, nie są wynikiem działalności handlu jako wyodrębnionego działu produkcji materialnej. Wartość, którą one reprezentują, została wytworzona w innych działach gospodarki narodowej, a zwłaszcza w rolnictwie i przemyśle. Wobec tego, że przy szacowaniu produktu społecznego przez Główny Urząd Statystyczny jest stosowana tzw. metoda realizacji produktu, a nie metoda miejsca wytworzenia, wspomniana część

⁴ Ogólne założenia metodyczne związane z szacowaniem dochodu narodowego w polskiej praktyce statystycznej przedstawione są w pracy L. Zienkowskiego, *Jak oblicza się dochód narodowy*, Warszawa 1971, s. 28 i n.

⁵ Marża kalkulacyjna jest różnicą między ceną nabycia a ceną sprzedaży towaru, przyznawaną przedsiębiorstwom handlowym na pokrycie kosztów własnych i osiągnięcie akumulacji. Ponadto do marży kalkulacyjnej dolicza się inne wpływy z tytułu działalności handlowej przedsiębiorstwa, jak np. wpływy z prowizji komisyjnej, z prowizji otrzymywanych przy przerzutach, wpływy z innych usług handlowych itp. Marżę zrealizowaną na produktach rolnych sprzedawanych na targowiskach bezpośrednio przez producentów-rolników lub pośrednio przez pośredników handlowych szacuje się jako różnicę między wartością obrotów wolnorynkowych, produktami rolnymi wycenionymi według cen targowiskowych a wartością tych obrotów określonych według tzw. „cen uzyskiwanych przez rolników”, czyli cen transakcji sąsiedzkich. Por. *Mala encyklopedia statystyki*, praca zbiorowa pod red. W. Sadowskiego, Warszawa 1976, s. 319 - 320; *Rocznik Dochodu Narodowego 1960 - 1965*, Warszawa 1966, s. 87; *Rocznik Dochodu Narodowego 1971*, Warszawa 1971 s. 32.

⁶ Na różnice budżetowe składają się: 1) odchylenia wynikające z różnic w poziomie tzw. ceny rynkowej i ceny zaopatrzeniowej, 2) różnice w poziomie cen przy skupie artykułów rolnych pochodzenia krajowego, 3) różnice z tytułu kosztów opakowania towarów, 4) różnice z tytułu podziału marż (zgodnie z obowiązującymi przepisami niektóre przedsiębiorstwa handlowe zobowiązane są do odprowadzenia części marży handlowej do Budżetu Państwa). Do różnic budżetowych, a zatem i do marży globalnej nie zalicza się różnic budżetowych (dodatnich i ujemnych) powstałych z tytułu urzędowych zmian cen. Por. A. Machnowski i inni, *Wskaźówka metodyczne w zakresie statystyki obrotu towarowego*, Warszawa 1961.

wartości powstałej w innych gałęziach gospodarki narodowej zaliczana jest do sfery obrotu towarowego. W rezultacie realizowany w tej sferze produkt społeczny jest obciążony, w wyniku przyjęcia takiej metody postępowania badawczego, pewną wielkością o charakterze czysto rozliczeniowym, która tylko ze względów praktycznych włączona jest do produktu globalnego handlu.

Pomniejszając marżę globalną o poniesione koszty materialne otrzymujemy produkcję (marżę) czystą. Odpowiada ona rozmiarom pracy pracowników zatrudnionych w handlu, która jest źródłem powstania nowej wartości wchodzącej w skład produktu społecznego.

W polskiej praktyce statystycznej w okresie powojennym, podobnie jak w większości państw socjalistycznych, dochód narodowy oblicza się dla całej sfery wymiany towarowej, określanej zamiennie pojęciem handlu, obrotu ekonomicznego lub obrotu towarowego⁷. Jakkolwiek zakres treści tych pojęć wskutek wprowadzonych zmian w klasyfikacji gospodarki narodowej nie uległ istotnym zmianom, poważne przeobrażenia wystąpiły w podziale gałęziowym, co nie pozostaje bez znaczenia dla porównywalności struktury wytworzonego produktu tego działu w układzie dynamicznym.

W związku z tym, że przedmiotem naszych dociekań jest przede wszystkim udział handlu wewnętrznego w globalnym produkcie narodowym, w dalszym ciągu naszych rozważań podejmiemy próbę udzielenia odpowiedzi na nurtujące nas trzy pytania: 1) Jaki jest udział handlu wewnętrznego w produkcie wytworzonym w sferze cyrkulacji towarów; 2) W jakim stopniu produkt wytworzony w tym dziale partycypuje w globalnym produkcie społecznym; 3) Jakie są zmiany fizycznych rozmiarów tego produktu w ujęciu dynamicznym.

Udzielenie wyczerpującej odpowiedzi na powyższe pytania nie jest z punktu widzenia metodologicznego przedsięwzięciem łatwym. Wynika to z braku ciągłości w obliczeniach dochodu i stosowania różnych sy-

⁷ W literaturze statystycznej zakres treści tych pojęć ogranicza się do obrotu środkami konsumpcji i środkami produkcji. Por. W. Welfe, *Statystyka handlu*, Warszawa 1957, s. 6-7. Natomiast zgodnie z przyjętą praktyką przy szacowaniu produktu społecznego tego działu uwzględnia się działalność przedsiębiorstw handlowych (bez względu na ich przynależność resortową) w zakresie skupu, zbytu i hurtu, łącznie z zaopatrzeniem materiałowo-technicznym detalu, zakładów gastronomicznych (otwartych i zamkniętych), handlu zagranicznego, a ponadto tzw. gospodarkę pomocniczą w przedsiębiorstwach handlowych. Do działu handlu nie zalicza się działalności o charakterze przemysłowym, rolniczym i transportowym prowadzonych przez przedsiębiorstwa handlowe, które to działalności zaliczane są do odpowiednich działów gospodarki narodowej. Szczegółowy zakres czynności produkcyjnych wliczonych do tego działu określany jest w obowiązującej w danym okresie Klasyfikacji Gospodarki Narodowej, ustalonej zarządzeniem Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego w porozumieniu z Przewodniczącym Komisji Planowania przy RM.

stemów cen jako współczynników wag dla wyceny fizycznych rozmiarów produktu społecznego. W tym ostatnim przypadku spowodowało to konieczność dokonania szeregu przeszacowań wytworzonego dochodu narodowego na jednolite ceny porównywalne, które przeprowadzono za pomocą metody nawiązań łańcuchowych⁸. Wobec stosunkowo długiego okresu badań, wartość poznawcza oszacowanych parametrów statystycznych obciążona jest pewnym błędem rachunkowym. Stąd też przytoczone w opracowaniu materiały analityczne oraz oparte na nich uogólnienia winny być traktowane z należytą ostrożnością.

Pierwszy szacunek dochodu narodowego w okresie powojennym w układzie poszczególnych działów gospodarki inarodowej został dokonany za 1947 r.⁹ Z uwagi na to, że w swej pierwotnej wersji wzbudził on szereg uzasadnionych zastrzeżeń metodologicznych¹⁰, w rozważaniach wykorzystano wersję skorygowaną¹¹. Pierwotna wersja opracowania posłużyła jedynie za podstawę zilustrowania struktury produktu. Z przytoczonych oszacowań wynika (tab. 1 - 2), że wytworzony w handlu produkt społeczny partycypował w 18,6% w cenach rzeczywistych tegoż roku w glo-

Tabela 1

Szacunek wartości i dynamiki dochodu narodowego brutto wytworzonego w handlu na tle pozostałych działów gospodarki narodowej w 1937 i 1947 r.

Dział gospodarki narodowej	W mln zł w cenach z 1937 r.		Indeks dynamiki 1937=100
	1937	1947	
Przemysł i rzemiosło	6 550	5 768	88
Budownictwo	900	520	58
Rolnictwo i leśnictwo	5 800	3 750	65
Transport i łączność	1 200	1 600	133
Handel	1 850	1 500	81
Pozostała produkcja materialna	250	250	100
Ogółem produkt społeczny	16 550	13 388	81

Źródło: L. Zienkowski, *Dochód narodowy Polski 1937 - 1960*, Warszawa 1963, s. 336.

⁸ Por. B. Szulc, *Indeksy ekonomiczne*, Warszawa 1954, s. 53.

⁹ *Dochód narodowy Polski 1947*, Statystyka Polski, seria D, z. 13, Warszawa 1949.

¹⁰ Por. B. Minc, *Zagadnienia dochodu narodowego*, Warszawa 1951, s. 262 - 269; B. Szulc, *W sprawie obliczania marży globalnej handlu w cenach niezmiennych*, Studia i Prace Statystyczne 1951, s. 2 - 3.

¹¹ Wprowadzone zmiany i uzupełnienia odnoszą się do szeregu działów gospodarki narodowej i wiążą się z zakresami pojęć przyjętymi w klasyfikacji produkcji materialnej. W dziale „Handel” uwzględniono w nowej wersji opracowania produkcję czystą zakładów żywienia zbiorowego, które w pierwotnej wersji włączone zostało do działu „pozostałej produkcji”. Jednocześnie dokonano oszacowania „według nowej metody marży czystej w handlu w 1947 r. w cenach 1937 r. Por. L. Zienkowski, *Dochód narodowy Polski 1937 - 1960*, Warszawa 1963, s. 831 - 336.

Tabela 2

Szacunek udziału handlu w tworzeniu dochodu narodowego brutto na tle pozostałych działów gospodarki narodowej (w odsetkach sumy ogólnej dochodu narodowego)

Dział gospodarki narodowej	1937		1947	
	system cen			
	1937	1947	1937	1947
Przemysł i rzemiosło	39,6	31,8	43,1	34,9
Budownictwo	5,4	4,5	3,9	3,5
Rolnictwo i leśnictwo	35,0	43,4	28,0	37,5
Transport i łączność	7,3	2,1	11,9	3,9
Handel	11,2	17,0	11,2	18,6
Pozostała produkcja materialna	1,5	1,2	1,9	1,7

Źródło: L. Zienkowski, op. cit., s. 340.

balnym dochodzie narodowym, stawiając ten dział gospodarki na trzecim miejscu po przemyśle i rolnictwie. Biorąc pod uwagę ówczesną strukturę gospodarczą kraju, wyrażającą się w ogromnym zniszczeniu urządzeń podstawowych gałęzi wytwarzania oraz utrzymujące się wówczas proporcje cen, tak wysoki udział handlu w dochodzie narodowym wydaje się usprawiedliwiony. W cenach okresu przedwojennego (1937 r.) handel zajmuje natomiast czwarte miejsce, biorąc udział w dochodzie narodowym w wysokości 11,2%. Dynamika wytworzonego dochodu w handlu w porównaniu do 1937 r. utrzymuje się w granicach wzrostu produktu globalnego (81%).

Przytoczone relacje liczbowe wymagają nieco szerszego rozpatrzenia, gdyż wszelkie porównania długookresowe dochodu narodowego uzależnione są od spełnienia szeregu warunków metodologicznych¹², których zrealizowanie z uwagi na wielką retrospekcję okazało się niemożliwe. Ujmując rozpatrywane zagadnienie najbardziej ogólnie, należy stwierdzić, że zaobserwowane różnice udziału handlu w dochodzie narodowym mają swe podłoże w różnicach prezentowanych systemów cen. Wiążą się one bezpośrednio z przeobrażeniami, które doprowadziły po wojnie do zupełnej zmiany stosunków społeczno-gospodarczych kraju. Posługując się w przeliczeniach systemem cen z 1937 r., nadajemy zbyt niską wagę produkcji rolnej, a nieuzasadnienie wysoką produkcji przemysłowej, ponieważ ceny artykułów rolnych w ówczesnym okresie gospodarki kapitalistycznej kształtowały się na bardzo niskim poziomie w porównaniu do cen artykułów przemysłowych. Przyjmując natomiast jako współczynnik wag ceny z 1947 r., zbyt silnie eksponujemy udział handlu w tworzeniu produktu społecznego, z uwagi na relatywnie wyż-

¹² Por. B. Szulc, *Badanie dynamiki fizycznych rozmiarów dochodu narodowego*, Przegląd Statystyczny 1955, z. 3, s. 185 - 209.

szy w tym okresie poziom cen artykułów rolnych niż przemysłowych¹³. W rezultacie ze względu na to, że zastosowane w obliczeniach dochodu narodowego systemy cen, zarówno z 1937 jak i 1947 r., posiadają poważne wady w porównaniach długookresowych, nie można na podstawie przytoczonych materiałów analitycznych formułować bardziej arbitralnych wniosków. Dla uzupełnienia pełniłości obrazu odnotować jedynie należy, że handel wewnętrzny uczestniczy w tworzeniu produktu społecznego omawianego działu gospodarki narodowej w ponad 98%¹⁴, co praktycznie pozwala traktować stwierdzone uprzednio relacje jako właściwe dla tej gałęzi gospodarki narodowej. Abstrahując od zastrzeżeń wysuniętych pod adresem pierwszej wersji opracowania, stwierdzić możemy, że w wypracowaniu tego produktu uczestniczy przede wszystkim handel prywatny (Tab. 3), dla którego dokonano próby oszacowania rozmiarów produktu „przechwyconego” z rolnictwa i przemysłu. Swymi rozmiarami równa się on połowie wypracowanego w tym dziale produktu społecznego netto.

Tabela 3

Szacunek marży globalnej i czystej zrealizowanej w handlu w 1947 r.^a

Wyszczególnienie	Marża globalna		Marża czysta	
	w mln zł	struktura w %	w mln zł	struktura w %
Handel uspołeczniony	1 713,3	19,1	1 403,3	17,2
państwowy	573,5	6,4	465,1	5,7
samorządowy	1,1	0,0	0,9	0,0
spółdzielczy	1 138,6	12,7	937,3	11,5
Handel prywatny	7 259,4	80,9	6 765,7	82,8
w tym produkt przywłaszczany ^b	×	×	4 332,7	53,0
Handel ogółem	8 972,7	100,0	8 169,0	100,0

^a W cenach rzeczywistych 1947 r., w przeliczeniu na nową walutę. ^b Po potrąceniu podatków i bez wliczenia kosztów nieprodukcyjnych handlu.

Źródło: Dochód Narodowy Polski 1947, Statystyka Polski, seria D, z. 13, Warszawa 1949, s. 33.

Interesujący pogląd na dynamikę wytworzonego produktu społecznego w przekroju poszczególnych działów gospodarki narodowej w okresie planu trzyletniego i sześcioletniego umożliwiają wyniki szacunków przeprowadzanych w połowie lat pięćdziesiątych przez biuro Analiz i Studiów Głównego Urzędu Statystycznego (tab. 4).

Dynamika dochodu w latach 1947-1949 przyjmuje charakterystyczny układ dla okresu odbudowy. Znajduje to wyraz w szybkim tempie wzrostu produktu globalnego w dziale budownictwa, transportu i łączności oraz przemysłu, z wyraźnym ograniczeniem tempa wzrostu pro-

¹³ Por. L. Zienkowski, op. cit., s. 338 - 339.

¹⁴ Por. Dochód Narodowy Polski 1947, s. 33.

Tabela 4

Dynamika dochodu narodowego brutto wytworzonego w handlu
na tle pozostałych działów gospodarki narodowej w latach 1947-1955

Dział gospodarki narodowej	Indeksy dynamiki			Średnio roczne tempo wzrostu w % ^b		
	1947	1949	1955	1947 - - 1949	1949 - - 1955	1947 - - 1955
Przemysł i rzemiosło	100	164	344	28,1	13,2	16,7
Budownictwo	100	217	525	47,3	15,8	23,0
Rolnictwo i leśnictwo	100	136	169	16,6	3,7	6,8
Transport i łączność	100	222	266	48,9	3,1	13,0
Obrót towarowy	100	159	258	26,1	8,4	12,6
Pozostała produkcja materialna	100	150	270	22,5	10,3	13,2

^a W cenach porównywalnych z 1956 r. ^b Obliczono za pomocą średniej geometrycznej.
Źródło: L. Zienkowski, *Dochód narodowy Polski 1937 - 1960*, op. cit., s. 343.

duktu w działach rolnictwa i leśnictwa. Dla lat 1950 - 1955 przyjmuje się natomiast układ charakterystyczny dla szybkiego procesu industrializacji, w którym międzydziałowe dysproporcje wzrostu produktu społecznego ulegają pogłębieniu. Wyeksponowaniu ulega jedynie wzrost produktu w przemyśle i budownictwie. W obu okresach planów perspektywicznych handel — w porównaniu z innymi działami produkcji materialnej — ze względu na poziom dynamiki wzrostu dochodu narodowego zajmuje dalszoplanowe miejsce. W miarę upływu czasu dynamika wzrostu produktu społecznego wytworzonego w handlu ulega osłabieniu.

Z powyższych względów byłoby sprawą niezwykle pożyteczną śledzenie równoległych zmian w strukturze produktu handlu zarówno w odniesieniu do okresu planu trzyletniego, jak i sześcioletniego. W pierwszym, w wyniku tzw. „bitwy o handel”¹⁵, nastąpiły poważne przeobrażenia w strukturze własnościowej czynników wytwórczych, uwieńczony wyeliminowaniem sektora prywatnego z obrotu towarowego. Akcja ta była po nacjonalizacji przemysłu kolejnym krokiem konsekwentnie prowadzonej polityki przebudowy ekonomiki kraju. Handel uspołeczniony wchodzi w fazę intensywnego rozwoju dopiero od 1950 r., a więc w drugim z rozpatrywanych okresów. Występujące na tym tle wewnętrzne zmiany w strukturze produktu, śledzić można dopiero począwszy od 1955 r., co wiąże się z przystąpieniem przez GUS od 1954 r. do systematycznych prac nad bilansem gospodarki narodowej i bieżącymi szacunkami dochodu narodowego^{16a}. Pogląd na zachodzące zmiany w struk-

¹⁵ Geneza, przebieg i społeczno-ekonomiczne rezultaty szybkiego uspołecznienia handlu przedstawione zostały w pracy J. Kalińskiego, *Bitwa o handel 1947 - 1948*, Warszawa 1970, s. 184.

^{16a} Dla okresu planu sześcioletniego nie prowadzono w Głównym Urzędzie Sta-

Tabela 5

Struktura marży globalnej i czystej zrealizowanej w handlu w latach 1955-1974 (w cenach bieżących)

Wyszczególnienie	1955	1960	1965	1970	1974
	w odsetkach ^c				
MARŻA GLOBALNA					
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym					
Marża bez podatków i różnic budżetowych	76,1	89,5	98,2	91,0	85,2
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gospodarka uspołeczniona	82,2	90,0	91,6	95,5	95,9
państwowa	57,5	57,4	55,9	63,1	52,7
spółdzielcza	30,7	32,5	35,5	32,2	42,9
organizacji społecznych	0,0	0,1	0,2	0,2	0,3
Gospodarka nieuspołeczniona ^a	11,8	10,0	8,4	4,5	4,1
MARŻA CZYSTA					
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gospodarka uspołeczniona	85,9	90,0	93,1	93,9	93,4
państwowa	56,2	58,9	56,6	62,3	46,5
spółdzielcza	29,7	31,0	36,3	31,4	46,5
organizacji społecznych	0,0	0,1	0,2	0,2	0,4
Gospodarka nieuspołeczniona ^a	14,1	10,0	6,9	6,1	6,6
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Handel wewnętrzny ^b	91,3	89,7	80,0	82,4	121,7
Gastronomia	7,4	7,0	8,5	7,9	11,9
Gospodarka pomocnicza	.	.	6,9	3,7	.
Handel zagraniczny	1,3	3,3	4,6	6,0	-21,7
Handel wewnętrzny ^b	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Uspołeczniony	85,7	86,8	92,7	93,5	95,8
państwowy	55,6	54,2	55,0	60,3	51,0
spółdzielczy	30,1	32,6	37,5	33,0	44,7
organizacji społecznych	.	.	0,2	0,2	0,1
Nieuspołeczniony ^a	14,3	13,2	7,3	6,5	4,2
Handel zagraniczny	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
państwowy	.	96,8	89,0	93,1	92,0
spółdzielczy	.	3,2	11,0	6,9	8,0

^a Handel prywatny łącznie z marżą pośredników prywatnych w obrotach targowiskowych; ^b Wylącznie działalność handlowa z pominięciem gastronomii i gospodarki pomocniczej; ^c Obliczenia własne.

Źródło: Dochód Narodowy Polski 1955 - 1960, Statystyka Polski, z. 71, Warszawa 1962, s. 57, tabl. 46, s. 63, tabl. 53; Rocznik Dochodu Narodowego 1960-1965, Warszawa 1966, s. 135, tabl. 126, s. 140, tabl. 131; Dochód Narodowy 1973, Statystyka Polski nr 14, Warszawa 1973, s. 92, tabl. 60/76, s. 95, tabl. 65/81.

tystycznym obliczeń dochodu narodowego. Wrywkowe szacunki z tego zakresu dla bieżących potrzeb planowania dokonywane były w Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego. Por. L. Zienkowski, *Jak oblicza się dochód narodowy*, op. cit., s. 250; tenże, *Szacunek dochodu narodowego 1949 - 1955*, Wiadomości Statystyczne 1956, z. 3, s. 14.

Tabela 6

Struktura marży globalnej i czystej zrealizowanej w społecznym handlu rynkowym i zaopatrzeniowym w 1972 r.

Wyszczególnienie	Marża globalna	Marża czysta
	w odsetkach	
Ogółem	100,0	100,0
Handel rynkowy	83,3	82,5
Handel zaopatrzeniowy	16,7	17,5
Handel rynkowy	100,0	100,0
państwowy	46,6	49,6
spółdzielczy	53,3	50,0
organizacji społecznych	0,1	0,1
Handel rynkowy	100,0	100,0
detaliczny	66,3	67,3
hurtowy	22,0	20,4
zakłady gastronomiczne	11,7	12,3
Handel zaopatrzeniowy	100,0	100,0
państwowy	97,4	97,2
spółdzielczy	2,6	2,8
Handel zaopatrzeniowy	100,0	100,0
detaliczny	4,6	5,9
hurtowy	95,4	94,1

Źródło: Rocznik Statystyczny Handlu Wewnętrznego 1973, Warszawa 1973, s. 152 - 155, tabl. 102 - 104; s. 199, tabl. 199.

turze wytworzonego produktu społecznego netto w handlu w latach 1955 - 1974 umożliwiając załączone zestawienia tabelaryczne (tab. 5 i 6). W obawie przed ewentualnymi zniekształceniami proporcji udziału poszczególnych gałęzi, wskaźniki struktury obliczono w cenach rzeczywistych danego okresu.

Analiza przytoczonego materiału analitycznego nasuwa następujące spostrzeżenia: 1) Produkt społeczny wytworzony w obrocie towarowym zawiera przeciętnie w granicach 10% wartość produktu przechwyconego z rolnictwa i przemysłu, w wyniku stosowanej w polskiej praktyce statystycznej metody szacowania dochodu narodowego; 2) Podstawowym podmiotem tworzącym w latach 1955 - 1970 nową wartość w sferze obrotu towarowego jest handel wewnętrzny (94 - 98%). Handel zagraniczny^{16b} w tworzeniu tej wartości odgrywa poważniejszą rolę dopiero począwszy od 1971 r.; 3) W przeciwieństwie do okresu bezpośrednio powojennego, produkt społeczny tegoż działu gospodarki narodowej wytwarzany jest głównie przez handel społeczny. Rola handlu prywatnego z wyjątkiem

^{16b} Ujemna wartość wskaźnika struktury handlu zagranicznego dla marży czystej w 1974 r. (tab. 5) ma charakter czysto formalno-rachunkowy.

stosunkowo krótkiego okresu (1957 - 58) jest w tym zakresie znikoma. Jego udział wykazuje powolną, lecz stale postępującą tendencję malejącą; 4) W handlu uspołecznionym wyraźną dominację posiada handel państwowy, z równoczesną tendencją do wzrostu aktywności handlu spółdzielczego; 5) Pierwszoplanowa rola w tworzeniu omawianego produktu przypada handlowi rynkowemu (dóbr konsumpcyjnych), podczas gdy udział handlu zaopatrzeniowego jest stosunkowo niewielki. W handlu rynkowym ponad dwie trzecie produktu jest wypracowywane przez handel detaliczny. W handlu zaopatrzeniowym natomiast główna rola w tym zakresie przypada handlowi hurtowemu.

Z powyższych rozważań wynika, że produkt społeczny w sferze obrotu towarowego jest tworzony prawie całkowicie przez handel wewnętrzny, a zwłaszcza handel rynkowy, reprezentowany przez ostatnie ogniwo wymiany, jakim jest handel detaliczny. Upoważnia to nas do stwierdzenia, że rozpatrywane wielkości, z ryzykiem popełnienia stosunkowo niewielkiego błędu, mogą być traktowane jako produkt społeczny wypracowany w handlu wewnętrznym.

Proporcje wzrostu dochodu narodowego wytworzonego w układzie działowym w ostatnim trzydziestoleciu ilustruje diagram o skali semilogarytmicznej (ryc. 1), wskaźniki udziału handlu w tworzeniu dochodu na-

Ryc. 1. Dochód narodowy wytworzony według działów gospodarki narodowej (w cenach porównywalnych)

rodowego (tab. 7), indeksy dynamiki (tab. 8) oraz przeciętne roczne stopy wzrostu (tab. 9) obliczane dla okresów poszczególnych planów perspektywnych. Obliczenia tych charakterystyk liczbowych dokonano na podstawie wartości dochodu narodowego wyrażonej w cenach porównywal-

Tabela 7

Udział handlu w wytworzonym dochodzie narodowym na tle pozostałych działów gospodarki narodowej w latach 1955-1974

Lata	Wskaźnik udziału w dochodzie globalnym w % ^a					
	przemysł	budownictwo	rolnictwo ^b	leśnictwo	transport i łączność	obróć towarowy
1955	44,6	9,1	28,8	3,7	5,3	7,7
1960	47,6	9,4	23,6	2,6	5,9	9,2
1965	53,4	9,0	19,2	1,9	6,3	8,5
1970	58,6	10,0	13,4	1,5	6,3	8,7
1974	60,0	11,5	10,0	1,1	6,9	9,2

^a Obliczono w cenach porównywalnych z 1961 r. ^b Z pominięciem obsługi rolnictwa.

Źródło: Rocznik Dochodu Narodowego 1965 - 1968, Warszawa 1969, s. 32; Rocznik Dochodu Narodowego 1973, Warszawa 1974, s. 127, 138; Rocznik Statystyczny 1975, Warszawa 1975, s. 74.

nych z 1961 r. Przyjęcie bowiem jako współczynnika wag cen z 1956 r. lub 1971 r. jako okresów ekstremalnych stanowić mogłoby źródło dość poważnych deformacji rozpatrywanych relacji liczbowych.

Analiza struktury dochodu narodowego w układzie działów gospodarki narodowej w cenach z 1961 r. wskazuje na wyraźną tendencję do dalszego pogłębiania się rysujących się w okresie planu sześcioletniego dysproporcji. Wyrażają się one w stałym wzroście w tworzeniu produktu społecznego działu przemysłu i budownictwa przy jednocześnie relatywnym spadku udziału rolnictwa i leśnictwa. Handel w rozpatrywanym okresie zajmuje nadal czwarte miejsce, partycypując przeciętnie W granicach powyżej 8,5%. Obserwujemy w tym zakresie pewną cykliczność. Największe natężenie przypada na lata 1959 - 1963 oraz rok 1974, kiedy udział handlu w dochodzie narodowym sięga powyżej 9%. Znajduje to również odbicie w zmienności kształtowania się indeksów dynamiki i przeciętnego tempa wzrostu. Zaobserwowane zmiany oraz przejawiająca się ogólna tendencja do zwiększania się stosunkowego udziału handlu we wzroście gospodarczym kraju ma swe uzasadnienie w wielu

Tabela 8

Dynamika wytworzonego dochodu narodowego w handlu na tle pozostałych działów gospodarki narodowej w latach 1955 - 1974

Lata	Indeks dynamiki 1955=100 ^a						
	ogółem	przemysł	budownictwo	rolnictwo ^b	leśnictwo	transport i łączność	obróć towarowy
1960	138,7	147,9	143,5	113,7	97,0	155,2	166,3
1965	189,3	226,5	187,4	126,3	99,0	223,1	209,1
1970	250,8	329,0	276,4	116,8	101,0	300,7	283,7
1974	369,3	496,5	465,4	128,7	114,0	478,9	440,2

^a Obliczono w cenach porównywalnych z 1961 r. ^b Z pominięciem obsługi rolnictwa.

Źródło: por. tabl. 7.

Tabela 9

Przeciętne roczne tempo wzrostu wytworzonego dochodu narodowego w handlu na tle pozostałych działów gospodarki narodowej w latach 1955 - 1974

Lata	Stopa wzrostu w % ^a						
	ogółem	przemysł	budownictwo	rolnictwo ^b	leśnictwo	transport i łączność	obróć towarowy
1956 - 1960	6,7	7,7	7,5	2,6	-0,7	9,2	10,7
1961 - 1965	6,5	8,9	5,6	2,1	0,6	7,5	4,7
1966 - 1970	5,8	7,8	8,0	-1,6	0,8	6,3	6,5
1971 - 1974	9,8	10,8	12,4	2,5	3,3	12,3	11,6

^a Obliczono w cenach porównywalnych z 1961 r. za pomocą średniej geometrycznej ^b z pominięciem obsługi rolnictwa.

Źródło: Por. tab; 7

czynnikach, m. in. w przeprowadzonych zmianach poziomu stawek marż handlowych, zwiększeniu się prowizji uzyskiwanej przez handel od przemysłu z tytułu bezpośrednich dostaw, a nade wszystko w wyniku zmian w stanie zatrudnienia w obrocie towarowym.

W celu uzyskania szerszego poglądu na stwierdzone proporcje określające miejsce handlu w tworzeniu globalnego produktu społecznego, należy nieco uwagi poświęcić wybranemu systemowi cen porównywalnych (1961), które posłużyły za podstawę dokonanych przeszacowań dochodu narodowego w przekroju poszczególnych działów gospodarki narodowej. Dla celów czysto informacyjnych odnotować należy, że w przypadku przyjęcia jako systemu wag cen z 1956 r. uzyskane relacje między poszczególnymi działami uległyby poważnej modyfikacji. Zbyt silnemu wyeksponowaniu podlegałyby przede wszystkim dział przemysłu, przy równoczesnym pomniejszeniu udziału w dochodzie narodowym rolnictwa oraz działu obrotu towarowego. Z drugiej strony przyjęcie za podstawę oszacowań cen niezmiennych z 1971 r. przyczyniłoby się do zmiany stwierdzonych relacji w przeciwnym kierunku. Jak wynika z dokonanych w tym zakresie przeszacowań, zbyt silnemu zaakcentowaniu uległyby proporcje udziału w dochodzie narodowym rolnictwa, przy jednoczesnym ograniczeniu udziału przemysłu. Udział handlu natomiast w rozpatrywanym czasie byłby również wyższy niż w przypadku cen niezmiennych z 1961 r., oscylowałby bowiem w granicach 10,1 — 12,5%. Stawiałoby to handel na trzecim miejscu po przemyśle i rolnictwie w tworzeniu dochodu narodowego. Rozmiary wytwarzanego produktu w tymże dziale gospodarki narodowej byłyby równe rozmiarom produktu w budownictwie. W rezultacie przyjęta koncepcja cen niezmiennych dla długookresowych porównań fizycznych rozmiarów dochodu narodowego wydaje się w rozpatrywanej sytuacji badawczej z punktu widzenia metodologicznego w pełni uzasadniona. Doświadczenia dotychczasowych dociekań wskazują, że wybór systemu wag cen niezmiennych w szacowaniu pro-

porcji udziału poszczególnych sektorów w globalnym produkcie społecznym wywiera daleko większy wpływ niż w porównaniach w układzie dynamicznym¹⁷. Z tych względów można się zgodzić z L. Zienkowskim¹⁸, że zarówno wskaźniki struktury oraz indeksy dynamiki mogą być wykorzystane dla szczegółowej analizy dochodu narodowego jedynie wtedy, gdy podmiot badania zdaje sobie w pełni sprawę z marginesu potencjalnego błędu przyjętej metody postępowania badawczego.

Na tle przytoczonych relacji nasuwa się ogólne pytanie, czy zjawisko utrzymywania się działu handlu na czwartym miejscu w tworzeniu globalnego produktu społecznego jest ogólną prawidłowością wzrostu państw socjalistycznych, czy też jest ono wyłącznie zjawiskiem instytucjonalnym, związanym z przeobrażeniami gospodarczymi kraju. Na to zasadnicze pytanie spróbujemy udzielić odpowiedzi w takim stopniu, w jakim pozwalają na to dostępne materiały źródłowe. Pewien pogląd na określenie miejsca handlu w tworzeniu dochodu (narodowego w grupie krajów socjalistycznych) umożliwi tabela 10. Jakkolwiek Polska charakte-

Tabela 10

Udział handlu w dochodzie narodowym w krajach socjalistycznych

Kraje	1955	1960	1965	1970
	w odsetkach ^b			
Bułgaria	20,1	8,7	8,0	9,9
Czechosłowacja	7,0	7,9	7,8	11,9
Jugosławia	10,4	.	17,5 ^c	20,6 ^c
NRD	16,7	13,0	13,2	12,6
Polska	7,6	9,1	9,2	8,5
Rumunia	.	6,2	7,1	.
Węgry	.	13,9	.	13,3

^a Dotyczy dochodu narodowego netto, ^b W cenach stałych danego kraju, ^c Łącznie z turystyką.

Źródło: Rocznik Statystyczny 1965, Warszawa 1965, s. 564, tabl. 32; 1967, s. 630, tabl. 37; 1972, s. 626, tabl. 22.

ryzuje się zbliżonym udziałem handlu w dochodzie narodowym, nie trudno zauważyć istotnych różnic w stosunku do krajów o dobrze rozwiniętych sektorach usług handlowych (NRD, Węgry), w których udział handlu w produkcie społecznym jest znacznie wyższy. Charakterystyczne jest, że handel w tych krajach zajmuje trzecie miejsce po przemyśle i rolnictwie. Podobnie korzystną lokatę w tworzeniu dochodu narodowego posiada

¹⁷ Stwierdzenie to znajduje potwierdzenie w opracowaniach wielu autorów (por. m. in. *Produkt narodowy i poziom cen*, praca zbior, pod red. E. Krzeczowskiej i L. Zienkowskiego, Warszawa 1975, s. 94 - 114; S. Kuznets, *Wzrost gospodarczy narodów, Produkt i struktura produkcji*, Warszawa 1976, s. 108 i n.).

¹⁸ Por. L. Zienkowski, *Wpływ przyjmowanego poziomu cen porównywalnych na dynamikę dochodu narodowego i proporcje jego podziału*, Wiadomości Statystyczne 1957, z. 4, s. 22 - 25.

handel w Związku Radzieckim¹⁹. Znacznie wyższym odsetkiem legitymuje się udział handlu w produkcie społecznym w wysoko gospodarczo rozwiniętych krajach kapitalistycznych, w których handel, pod względem rozmiarów wytworzonego produktu, zajmuje drugie miejsce po przemyśle, wyprzedzając takie działy, jak rolnictwo i budownictwo²⁰.

Wydaje się nie podlegać dyskusji, że wszelkie porównania udziału sektorów gospodarczych w produkcie społecznym o charakterze międzynarodowym zawierają pewne uproszczenia, które w wielu przypadkach oznaczać mogą pewne niedowartościowanie lub przewartościowanie tego działu gospodarki narodowej²¹. Wiąże się to bowiem z odmiennością stosowanych przez urzędy statystyczne tych krajów pojęć oraz metod związanych z szacowaniem produktu społecznego w ogóle, a handlu wewnętrznego w szczególności. Tym niemniej, mimo nasuwających się w tym zakresie zastrzeżeń, stwierdzone relacje uznać można jako symptom wyraźnie rysującej się prawidłowości ekonomicznej. Przejawia się ona w zwiększaniu rozmiarów produktu społecznego wytworzonego w sferze obrotu towarowego w miarę przechodzenia do wyższego stadium gospodarowania.

III. WZROST PRODUKTU SPOŁECZNEGO HANDLU NA TLE POZOSTAŁYCH DZIAŁÓW GOSPODARKI NARODOWEJ

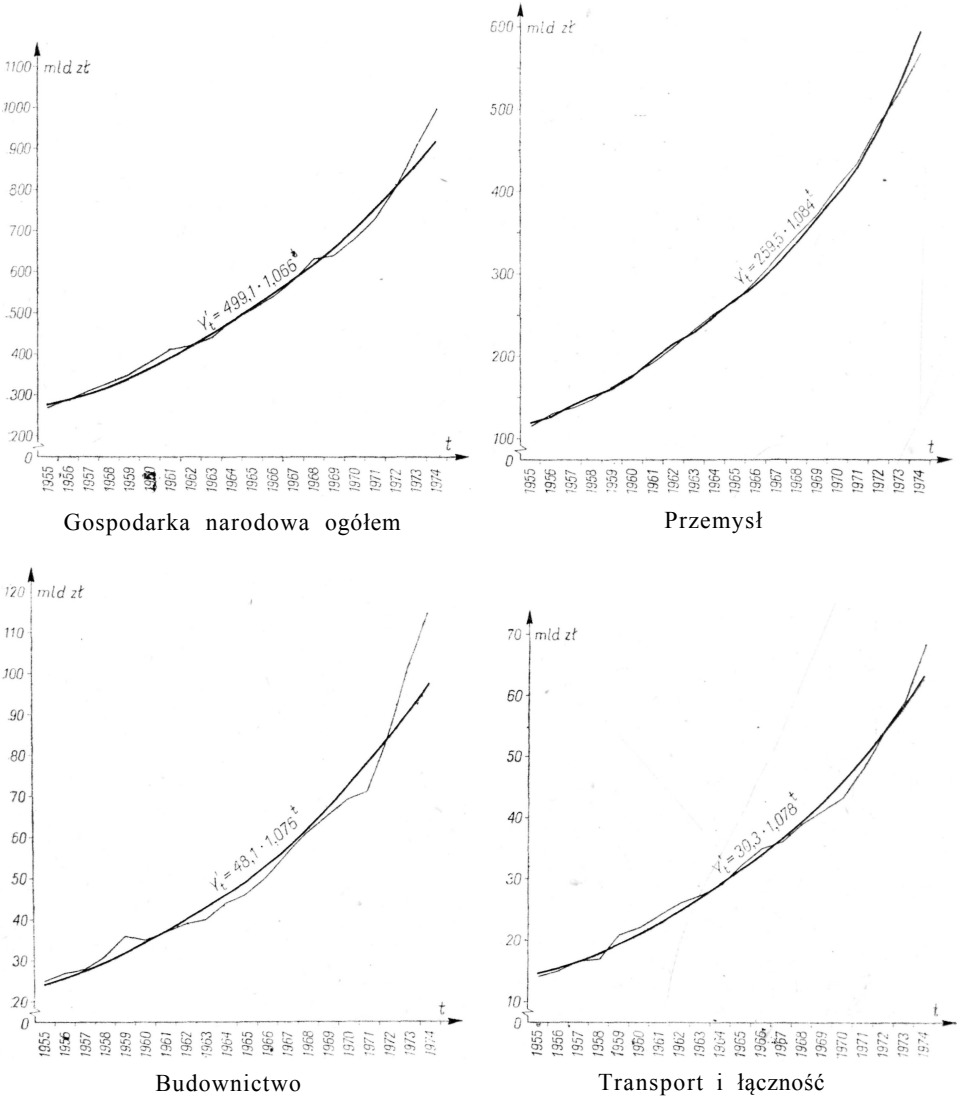
Zgodnie z przyjętą koncepcją opracowania, w dalszym ciągu naszych rozważań podejmiemy próbę rozpatrzenia rozwoju wytworzonego produktu społecznego handlu w aspekcie wzajemnych zależności między poszczególnymi działami gospodarki narodowej. Interesować nas będzie zwłaszcza pytanie, czy tempo wzrostu produktu handlu było współmierne do tempa wzrostu produktu globalnego. W tym celu dla numerycznego określenia procesu wzrostu poszczególnych sektorów posłużono się funkcją trendu liniowego i wykładniczego (tab. 11). Z obliczonych współczynników zbieżności (φ^2) wynika, że funkcja wykładnicza lepiej opisuje rozkład empiryczny badanych zmiennych. Z tych względów została ona eksponowana dla ważniejszych działów gospodarki narodowej graficznie

¹⁹ Por. Narodne Chozjajstwo SSSR w 1965 roku, Moskwa 1966, s. 591; 1970, Moskwa 1971, s. 534; 1973, Moskwa 1974, s. 604.

²⁰ Przykładowo w 1970 r. udział handlu w dochodzie narodowym brutto kształtował się Austrii 14,3%, Belgii 17,7%, RFN 13,3%, Szwecji 18,8%, USA 16,5%, Japonii 17,3% (Rocznik Statystyczny 1972, Warszawa 1972, s. 626, tabl. 956).

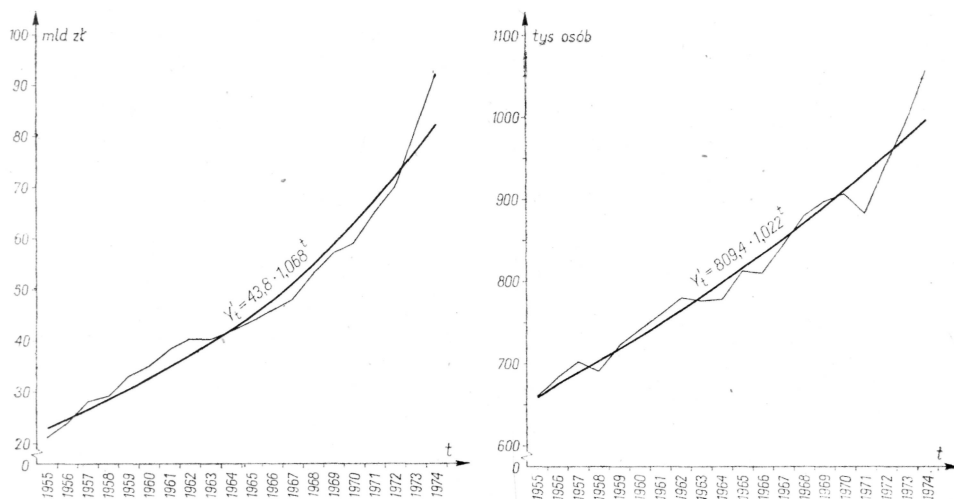
²¹ Różnice w metodzie obliczania dochodu narodowego w systemie gospodarki socjalistycznej i kapitalistycznej oraz kwestie związane z interpretacją wyników tych obliczeń porusza G. Cwil, *Wskaźniki dynamiki dochodu narodowego w krajach kapitalistycznych i socjalistycznych*, Wiadomości Statystyczne 1964, z. 1, s. 4 - 8.

(ryc. 2 i 3). Przeciętne roczne tempo wzrostu ilustrują parametry kierunkowe funkcji (b). Z uwagi na to, że parametr ten w przypadku funkcji liniowej jest wielkością mianowaną, wyrażono go dla celów porównawczych w postaci względnej $\left(\frac{a}{b} \cdot 100\right)$ ²². Z przytoczonych materiałów wynika, że tempo wzrostu dochodu narodowego handlu jest zbliżone do tempa wzrostu produktu globalnego, lecz znacznie słabsze w porównaniu

Ryc. 2. Tendencja rozwojowa dochodu narodowego w wybranych gałęziach produkcji materialnej w latach 1955 - 1974 (w cenach 1961 r.)

²² Por. T. Puchalski, *Statystyka*, Warszawa 1969, s. 387.

Dochód narodowy

Zatrudnienie

Ryc. 3. Tendencja rozwojowa dochodu narodowego i zatrudnienia w handlu w latach 1955 - 1974

----- wartości empiryczne

———— wartości teoretyczne

z podstawowymi działami produkcji materialnej, spośród których najwyższe wykazuje przemysł. Wyjątek stanowi dział produkcji rolnej, odznaczający się najniższą dynamiką rozwoju.

Tabela 11

Parametry opisowe tendencji rozwojowej wytworzonego dochodu narodowego w handlu na tle pozostałych działów gospodarki narodowej w latach 1955 - 1974

Dział gospodarki narodowej	Funkcja liniowa			Funkcja wykładnicza	
	$Y_t = a + bt$	$\frac{b}{a} \cdot 100$	φ^2	$Y_t = a \cdot b^t$	φ^2
Przemysł	$Y_t = 290,0 + 23,057t$	7,95	0,0582	$Y_t = 259,5 \cdot 1,084^t$	0,0041
Budownictwo	$Y_t = 52,9 + 3,946t$	7,47	0,1166	$Y_t = 48,1 \cdot 1,076^t$	0,0464
Rolnictwo ^a	$Y_t = 93,7 + 1,108t$	1,18	0,4581	.	.
Transport i łączność	$Y_t = 33,4 + 2,504t$	7,48	0,0730	$Y_t = 30,3 \cdot 1,078^t$	0,0302
Obrót towarowy	$Y_t = 47,2 + 3,056t$	6,48	0,0802	$Y_t = 43,8 \cdot 1,068^t$	0,0309
Ogółem	$Y_t = 534,4 + 34,250t$	6,39	0,0573	$Y_t = 499,1 \cdot 1,066^t$	0,0123

^a Z pominięciem obsługi rolnictwa.

Opracowano na podstawie wartości dochodu narodowego netto w cenach porównywalnych z 1961 r.

Przyczyn różnicowania się tempa wzrostu dochodu narodowego dopatrzyć się można w różnicowaniu się rozmiarów zaangażowanych czynników wytwórczych i ich wydajności²³. Dotyczy to zwłaszcza czynnika pracy

²³ Por. M. Nasiłowski, *Analiza czynników rozwoju gospodarczego PRL*, Warszawa 1974, s. 13 - 101.

Tabela 12

Tempo wzrostu wytworzonego dochodu narodowego i zatrudnienia w handlu na tle pozostałych działów gospodarki narodowej w latach 1955-1974^a

Dział gospodarki narodowej	Stopa wzrostu w % ^b	
	dochodu narodowego	zatrudnienia
Przemysł	8,4	2,8
Budownictwo	7,6	3,0
Rolnictwo	.	.
Transport i łączność	7,8	3,2
Handel	6,8	2,2
Ogółem	6,6	3,0

^a W cenach porównywalnych z 1961 r. ^b Obliczono za pomocą funkcji wykładniczej.

i majątku trwałego. W dociekaniach naszych ograniczymy się do rozmiarów zatrudnienia, które jest źródłem powstawania nowej wartości wchodzącej w skład produktu społecznego. Z dokonanych oszacowań współczynników wzrostu w układzie działowym (tab. 12) wynika, że nie we wszystkich przypadkach dopatrzeć się można wyraźnej korelacji. Dotyczy to również sektora usług handlowych, w którym tempo wzrostu zatrudnienia w porównaniu ze wzrostem produktu społecznego w tym sektorze wykazuje znaczne różnice, które w sposób bardziej wyraźny znajdują wyraz w przebiegu funkcji wykładniczej (ryc. 3). Oznacza to, że przyrost dochodu narodowego w tym dziale następował w poważnym stopniu w wyniku wysokiej wydajności pracy. Handel na tle innych działów sfery produkcji materialnej legitymuje się bowiem w rozpatrywanym przedziale czasu najniższą dynamiką wzrostu²⁴. Wynika z tego wniosek, że udział handlu w wielkości wytworzonego dochodu narodowego w skali całej gospodarki jest, w porównaniu z innymi działami, więcej niż proporcjonalny.

Na tle przytoczonych proporcji nasuwa się refleksja, w jakim stopniu stwierdzone zjawisko może być uznane za ogólną prawidłowość wzrostu państw socjalistycznych. Pewne rozpoznanie w tym zakresie umożliwiają wyniki opracowań Europejskiej Komisji Ekonomicznej ONZ (tab. 13). Ujmują one rozpatrywane zagadnienie w nieco dłuższym odcinku czasu. Stąd służyć one mogą jako podstawa dla identyfikacji bardziej ogólnych tendencji rozwojowych.

W sposób wyraźny rysuje się profil działowego wzrostu produktu społecznego. Prawie we wszystkich krajach przemysł jest najszybciej, nato-

²⁴ J. Altkorn, *Zatrudnienie w handlu wewnętrznym w PRL*, Folia Oeconomica Cracoviensia, Vol. IX, Kraków 1970, s. 3 - 18; Z. Bogusławska, *Ocena aktualnego stanu zatrudnienia w handlu detalicznym*, Warszawa 1968.

Tabela 13

Tempo wzrostu dochodu narodowego wytworzonego w handlu na tle innych działów gospodarki narodowej krajów socjalistycznych w latach 1950-1967

Kraj	Przemysł		Budownictwo		Rolnictwo		Transport i łączność		Handel	
	przeciętna roczna stopa wzrostu w %									
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Produkt narodowy netto										
Bułgaria	13,6	13,4	9,1	9,9	3,3	3,7	13,4	14,3	3,7	4,4
Czechosłowacja ^a	7,0	7,2	8,2	10,0	-1,8	-1,6	8,2	9,0	1,7	2,8
NRD	7,6	7,5	7,7	7,4	0,6	1,0	3,5	4,5	5,0	5,5
Polska	9,0	9,4	7,0	8,4	2,0	1,8	8,5	8,9	8,0	7,0
Rumunia	13,0	13,7	11,2	12,3	3,0	4,0	11,1	12,3	2,3	2,2
Węgry	7,8	8,4	6,0	7,0	0,5	0,4	8,6	9,7	4,3	3,5
Związek Radziecki	10,1	10,5	8,4	8,7	3,9	3,6	12,2	11,4	8,1	8,9
Zatrudnienie										
Bułgaria	6,4	6,0	7,3	6,5	-3,0	-3,5	4,2	5,6	3,7	3,4
Czechosłowacja ^a	2,6	2,6	2,6	2,7	-3,1	-2,8	2,3	2,5	1,3	1,1
NRD	0,1	0,3	0,2	0,2	-2,4	-2,0	0,3	0,4	0,4	0,7
Polska	3,5	3,9	2,5	3,9	0,1	0,0	4,3	4,2	2,1	1,9
Rumunia ^b	4,2	4,1	5,4	6,6	-1,1	-0,9	3,7	4,0	3,4	4,1
Węgry	3,9	4,0	2,3	4,1	-2,1	-2,0	3,2	3,5	3,0	2,7
Związek Radziecki	3,1	3,3	4,6	4,5	-1,0	-0,8	3,8	3,7	5,0	4,7
Produkt narodowy netto na 1 zatrudnionego										
Bułgaria	6,8	6,9	1,7	3,1	6,6	6,9	8,8	8,3	-0,1	0,9
Czechosłowacja ^a	4,4	4,6	5,5	7,0	1,3	1,2	5,7	6,4	0,4	1,7
NRD	7,5	7,1	7,7	7,2	3,1	3,1	3,2	3,8	4,6	4,8
Polska	5,3	5,3	4,4	4,3	2,0	1,8	4,0	4,6	5,8	5,0
Rumunia	8,2	8,4	5,0	4,0	3,7	3,3	6,6	7,4	-1,3	-3,2
Węgry	3,8	4,2	3,7	2,7	2,6	2,5	5,2	6,0	1,2	0,9
Związek Radziecki	6,8	6,9	3,6	4,0	4,9	4,4	8,1	7,5	2,9	4,0

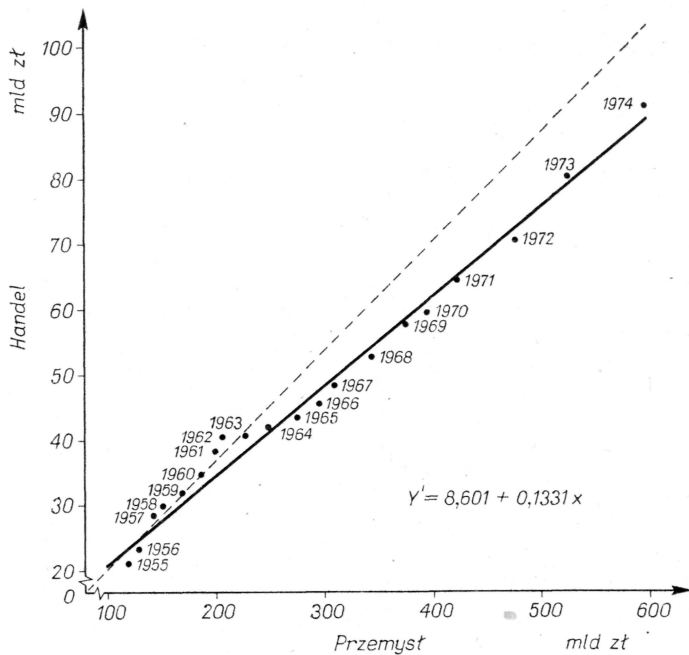
A — stopa wzrostu obliczona za pomocą funkcji wykładniczej; B — stopa wzrostu obliczona za pomocą średniej geometrycznej.

^a 1952 - 1967. ^b 1951 - 1967.

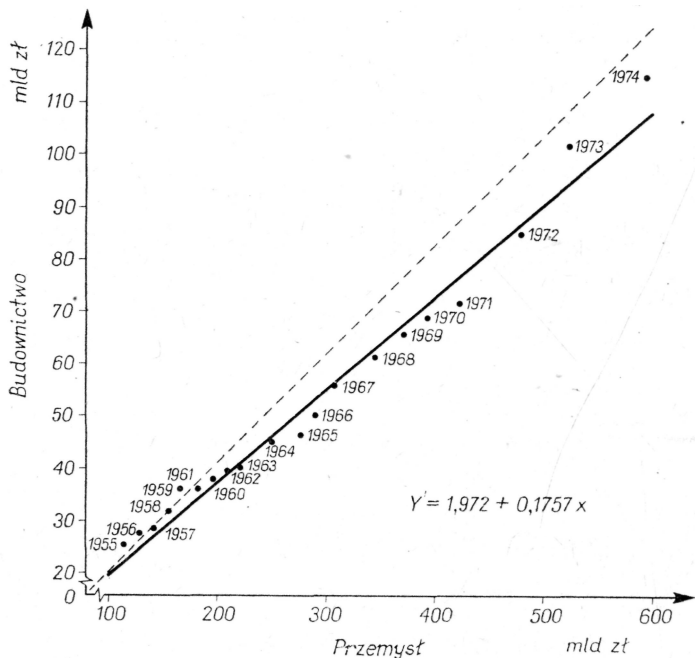
Źródło: *United Nations, Structural trends and prospects in the european economy, Economic survey of Europe in 1969, part I, New York 1970, s. 12, tab. 2.6; s. 17, tabl. 2.10; s. 21, tabl. 2.13.*

miast rolnictwo najwolniej rosnącym działem gospodarki narodowej. Dysproporcje tego wzrostu najsilniej akcentują się w najmniej uprzemysłowionych krajach. Handel zajmuje czwartą i piątą pozycję po przemyśle, budownictwie, transporcie i łączności, których tempo wzrostu znacznie przewyższa ogólną stopę produktu globalnego.

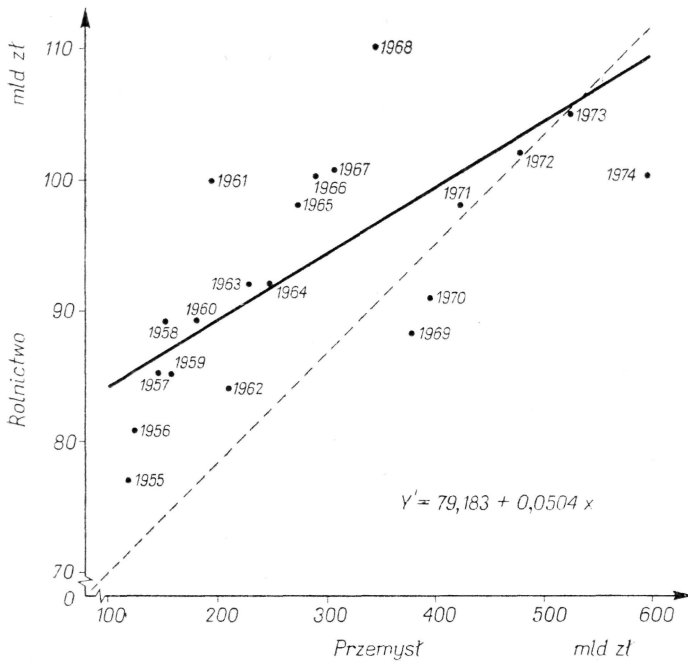
Działowy profil wzrostu zatrudnienia wykazuje daleko idące analogie do wzrostu produktu społecznego. Obserwuje się gwałtowny wzrost zatrudnienia w pozarolniczych sektorach, któremu towarzyszy ogólne

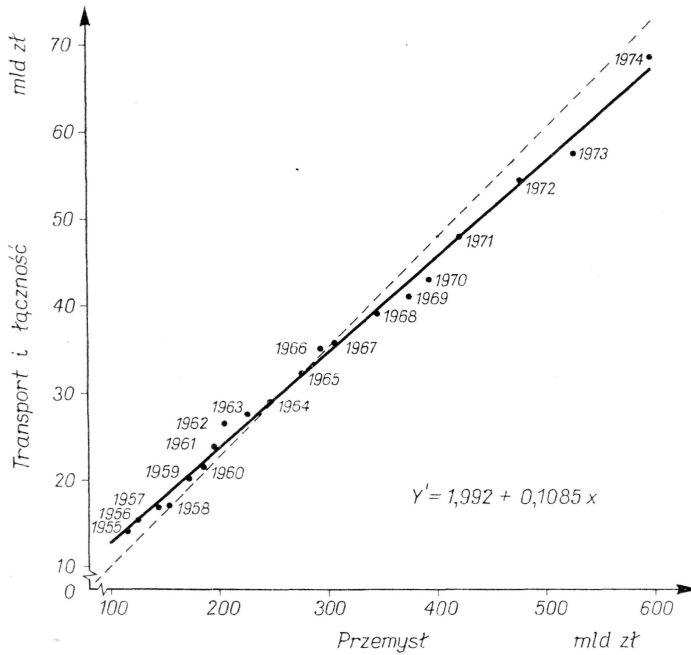
Ryc. 4. Zmienność wzrostu dochodu narodowego w handlu względem rozmiarów dochodu narodowego wytworzonego w przemyśle w latach 1955 - 1974 (w cenach 1961 r.)

Ryc. 5. Zmienność wzrostu dochodu narodowego w budownictwie względem rozmiarów dochodu narodowego wytworzonego w latach 1955 - 1974 (w cenach 1961 r.)

Ryc. 6. Zmienność wzrostu dochodu narodowego w rolnictwie względem rozmiarów dochodu narodowego wytworzonego w przemyśle w latach 1955 - 1974 (w cenach 1961 r.)

Ryc. 7. Zmienność wzrostu dochodu narodowego w transporcie i łączności względem rozmiarów dochodu narodowego wytworzonego w przemyśle w latach 1955 - 1974 (w cenach 1961 r.)

zmniejszenie w rolnictwie (za wyjątkiem Polski). Przyrost zatrudnienia w handlu, z wyjątkiem bardziej gospodarczo rozwiniętych krajów (Czechosłowacja, NRD), odznacza się słabą dynamiką. Stopa wzrostu zatrudnienia w tej dziedzinie w Polsce należy do najniższych spośród rozpatrywanych krajów socjalistycznych.

Spółeczna wydajność pracy w poszczególnych działach nie odbiega w zasadzie od profilu uprzednio rozpatrywanych symptomów. Charakterystyczne dla większości krajów jest natomiast, że najniższa stopa wzrostu efektywności występuje w handlu. Odosobnionym wyjątkiem jest handel w Polsce, wykazujący największą stopę wzrostu w tym zakresie.

Porównawcza analiza rozpatrywanych zjawisk nasuwa szereg dalszych spostrzeżeń natury bardziej ogólnej. Z dokonanego przeglądu wynika, że proces wzrostu krajów socjalistycznych łączy się z poważnymi zmianami w ich strukturze gospodarczej. Prawie wszystkie kraje socjalistyczne u progu tworzenia nowej struktury były krajami gospodarczo zacofanymi. Stworzenie warunków pozwalających na rozpoczęcie wieloletniego procesu pokonywania zapóźnienia w rozwoju ekonomicznym wymagało stworzenia odpowiedniej bazy materialnej. Główną siłą napędową, umożliwiającą szybki rozwój i modernizację całości gospodarki narodowej, okazał się proces uprzemysłowienia²⁵. Przemysłowi przypadła zatem rola podstawowego czynnika motorycznego rozwoju gospodarczego kraju. Okoliczność ta upoważnia nas do sformułowania roboczej hipotezy badawczej, przyjmującej rozwój poszczególnych działów gospodarki narodowej jako funkcji rozwoju przemysłu.

Tabela 14

Parametry funkcji regresji wytworzonego dochodu narodowego w handlu i wybranych działach gospodarki narodowej względem dochodu wytworzonego w przemyśle w latach 1955 - 1974^a

Dział gospodarki narodowej	$y_x^* = a_y + b_y x$	φ^2
w mld zł		
Budownictwo	$y_x^* = 1,972 + 0,1757 x$	0,0179
Rolnictwo ^b	$y_x^* = 79,183 + 0,0504 x$	0,3669
Transport i łączność	$y_x^* = 1,992 + 0,1085 x$	0,0039
Handel	$y_x^* = 8,601 + 0,1331 x$	0,0131
w tys. zł na 1 mieszkańca		
Budownictwo	$y_x^* = 0,082 + 0,1741 x$	0,0146
Rolnictwo ^b	$y_x^* = 2,981 + 0,0052 x$	0,9892
Transport i łączność	$y_x^* = 0,069 + 0,1080 x$	0,0064
Handel	$y_x^* = 0,316 + 0,1291 x$	0,0056

^a W cenach porównywalnych z 1961 r. ^b Z pominięciem obsługi rolnictwa.

²⁵ Por. m. in. J. Pajestka, *Determinanty postępu. Czynniki i współzależności rozwoju społeczno-gospodarczego*, Warszawa 1975, s. 44 i n.; A. Karpiński, *Polityka, uprzemysłowienia Polski w latach 1958 - 1968*, Warszawa 1969, s. 30 - 68.

Dla weryfikacji tej hipotezy posłużono się dwuwymiarowymi korelacyjnymi diagramami rozrzutu (ryc. 4 - 7), na podstawie których wybrano jako najbardziej właściwą funkcję dla oszacowania parametrów regresji funkcję liniową. Pozwala ona określić, opierając się na parametrze $b_{y/x}$, przeciętną zmienność dochodu narodowego danego sektora gospodarki narodowej względem rozmiarów dochodu narodowego wytworzonego w przemyśle. Z obliczeń wynika (tab. 14), że wzrostowi dochodu narodowego w przemyśle o 1 mld zł towarzyszy w rozpatrywanym przedziale czasu przeciętny przyrost dochodu w handlu o 133 mln zł, a więc znacznie wyższy niż w rolnictwie, transporcie i łączności, lecz znacznie niższy niż w budownictwie. Równocześnie analogiczne parametry funkcji regresji oszacowano dla dochodu narodowego w układzie działowym, w przeliczeniu na jednego mieszkańca.

W celu uzyskania bardziej wszechstronnego poglądu na występujące współzależności dokonano oszacowania elastyczności dochodu narodowego wytworzonego w poszczególnych działach względem dochodu narodowego w przemyśle w określonym jego przedziale zmienności, którą zdefiniowano jako²⁶

$$E_{y/x} = \lim_{x \rightarrow 0} \left(\frac{\Delta Y}{Y} \cdot \frac{\Delta X}{X} \right) = \frac{d_y}{d_x} \cdot \frac{X}{Y}$$

W związku z tym, że zachodzący między badanymi zmiennymi związek oszacowano za pomocą funkcji liniowej, to elastyczność tej funkcji określono relacją

$$E_{y/x} = \frac{b_y x}{a_y + b_y x}$$

W ten sposób uzyskaliśmy informację, o ile procent wzrósł w rozpatrywanym okresie (1955 - 1974) dochód narodowy w danym dziale produkcji materialnej, jeśli dochód przemysłu zwiększył się o 1%. Oszacowania współczynników elastyczności dokonano zarówno dla absolutnych rozmiarów produktu społecznego, jak i też w przeliczeniu na głowę mieszkańca (tab. 15). Nietrudno zauważyć, że elastyczność dochodu narodowego poszczególnych sektorów względem dochodu narodowego w przemyśle przyjmuje relację $E_{y/x} < 1$, co oznacza, że przyrost produktu społecznego w tych działach w stosunku do przemysłu jest mniej niż proporcjonalny. Elastyczność produktu społecznego handlu jest znacznie niższa niż w przypadku budownictwa oraz transportu i łączności. Odnotowania wymaga przy tym ta okoliczność, że w dziale handlu nieproporcjonalność ta ulega stopniowemu złagodzeniu w miarę wzrostu skali dochodu narodowego. Produkt społeczny handlu wykazuje bowiem stosunkowo największą elastyczność względem skali produktu przemysłu.

²⁶ Por. *Mała encyklopedia statystyki*, op. cit., s. 124 - 125.

Tabela 15

Elastyczność wytworzonego dochodu narodowego w handlu i wybranych działach gospodarki narodowej względem rozmiarów dochodu narodowego w przemyśle w latach 1955 - 1974^a

Dochód narodowy wytworzony w przemyśle	E_y/x			
	budownictwo	rolnictwo ^b	transport i łączność	handel
Wielkości absolutne (w mld zł)				
100	0,8992	0,0598	0,8449	0,6075
200	0,9469	0,1129	0,9160	0,7558
300	0,9640	0,1603	0,9424	0,8228
400	0,9727	0,2029	0,9562	0,8609
500	0,9781	0,2414	0,9646	0,8856
700	0,9828	0,3082	0,9746	0,9155
1000	0,9893	0,3892	0,9820	0,9393
Dochód narodowy na 1 mieszkańca (w tys. zł)				
1	0,6797	0,0017	0,6100	0,2899
2	0,8093	0,0033	0,7589	0,4495
3	0,8642	0,0050	0,8224	0,5505
4	0,8946	0,0067	0,8623	0,6202
5	0,9139	0,0083	0,8867	0,6712
7	0,9369	0,0116	0,9164	0,7408
10	0,9550	0,0165	0,9399	0,8032

^a W cenach porównywalnych z 1961 r. ^b Z pominięciem obsługi rolnictwa.

Zaprezentowane wyniki dociekań utwierdzają nas w przekonaniu, że tempo rozwoju handlu w okresie rozpatrywanego dwudziestolecia było niedostateczne w stosunku do ogólnego rozwoju gospodarczego kraju. Przyrost produktu społecznego w handlu odpowiadał tempu przyrostu produktu globalnego, pozostawał natomiast w dysproporcji do rozwoju przemysłu. Zakładając dotychczasowe relacje wzrostu, handel uzyskałby w przybliżeniu tempo przyrostu produktu społecznego równe działowi przemysłu dopiero z chwilą podwojenia dotychczasowych rozmiarów produktu społecznego.

IV. UWAGI KOŃCOWE

Siedzenie współzależności tak złożonych procesów w dłuższym okresie czasu — nawet wówczas, gdyby spełnione zostały wszystkie postulaty w zakresie porównywalności od strony metody statystycznej — nie zawsze prowadzić może do ujawnienia występujących prawidłowości. Byłoby to możliwe wówczas, gdyby w rozpatrywanym przedziale czasu na badane procesy oddziaływały względnie jednolite warunki zewnętrzne. Ponieważ jednak wzrost handlu następował w bardzo zmiennych warunkach

kach modelowych i związanych z tym stosunkach rynkowych, wyniki podjętych przez nas dociekań doprowadzić mogły do ogólnych aproksymacji występujących relacji ilościowych.

Rozwój handlu wewnętrznego w Polsce w okresie powojennym — podobnie jak w innych krajach socjalistycznych — charakteryzuje się prawidłowością właściwą dla szybkiego wzrostu gospodarczego kraju. Udział w tworzeniu dochodu narodowego, mimo stwierdzonej amplitudy wahań, pozostaje w niezmienionej postaci nieomal we wszystkich fazach wzrostu gospodarczego. Udział ten, szczególnie w ostatniej fazie, jest zbyt niski i nie odpowiada warunkom gospodarki wysoko rozwiniętej.

Przyczyn niedostatecznego udziału handlu w globalnym produkcie społecznym upatrywać należy w niedostatecznym wyposażeniu handlu w czynniki wytwórcze²⁷ oraz w wiążącym się z tym niskim poziomie marż handlowych. Okoliczność ta powoduje, że społeczeństwo polskie, będąc obciążone stosunkowo niskimi kosztami z tytułu funkcjonowania rynku wewnętrznego, nie może korzystać z odpowiednio rozbudowanych funkcji usługowych handlu w takim stopniu, w jakim na to zasługuje aktualnie wysoki rozwój gospodarki kraju.

Wkład handlu w stosunku do zaangażowanych czynników wytwórczych w porównaniu z innymi działami gospodarki narodowej — w tworzeniu globalnego produktu społecznego jest więcej niż proporcjonalny.. Przyrost dochodu narodowego wytworzonego w sferze handlu następuje bowiem w większym stopniu niż w pozostałych działach produkcji materialnej, z tytułu wysokiej wydajności czynników wytwórczych. Stwierdzone zjawisko wysokiej efektywności handlu w Polsce, jak wynika z przeprowadzonych dociekań, wśród państw socjalistycznych jest zjawiskiem o charakterze instytucjonalnym. Stąd też stanowić ono będzie przedmiot osobnych naszych zainteresowań badawczych.

THE SHARE OF INTERNAL TRADE IN CREATION OF THE NATIONAL INCOME

Summary

The article contains a trial of determining the share of internal trade in the national income of Poland in the post-war period. The share was examined against a background of other divisions of the national economy. In such degree, to which the available source material permitted, proportions of growth of the national

²⁷ Por. S. Wierchosławski, *Rozwój handlu w okresie powojennym na tle wzrostu gospodarczego kraju*, Poznańskie Roczniki Ekonomiczne, t. XXIII, s. 55 - 89; J. Sosnowski, *Wykorzystanie czynników wytwórczych w handlu*, Warszawa 1975, s. 7 - 49; W. Wrzostek, *Przemiany strukturalne w handlu*, Zeszyty Naukowe SGPiS, z. 80, s. 31 - 54.

income owing to internal trade were presented against a background of development of internal trade in other socialist countries.

As the starting point of analysis the proposition was adopted, that the industrial growth under conditions of a socialist economy could be treated as a determinant of economic development of the whole national economy. Hence the share of internal trade in national income is considered in connection with industrial growth. Using the regression analysis the author aims at identification of economic regularities within that scope.

Much attention, besides estimation of development tendency, was devoted to the structure of the national income worked out in that division of the national economy. The national income was analysed with taking into account forms of ownership (state trade, co-operative trade, private trade) and several branches and organisational forms.